

ОСНОВНИ ЕТНОДЕМОГРАФСКИ ПРОМЕНИ НА БАЛКАНИТЕ ПРЕЗ ЕПОХАТА НА ВЕЛИКОТО ПРЕСЕЛЕНИЕ НА НАРОДИТЕ (IV–VII В.)¹

Доц. д-р Николай Кънев

В епохата на Късната античност целият Балкански полуостров е част от територията на Римската империя. Основните етнически субстрати, които тогава населват полуострова, са големите и близки помежду си племенни общности на траките, които доминират в източните и централните му части (и които също така обитават още и обширни територии северно от р. Дунав) и илирите – в западните му части (поради което е допустимо да се говори и за трако-илирска племенна общност), както и елините – в най-южната част на Балканския полуостров и на отделни анклавни извън Елада – почти по цялото му крайбрежие и в отделни райони във вътрешността му². Малко по-особен е случаят с земите на Македония, където етногенезисът на местното население е включвал както траки, така и илирски племена, поради което античните македонци би следвало да се считат за част от голямата трако-илирска племенна общност, а местният елит обичайно е бил от смесен гръко-трако-илирски произход.

Разбира се, това са основните етнически субстрати на полуострова, но с тях не се изчерпва етническата пестрота на Балканите по това време, тъй като съвсем логично в условията на трайно наложена над целия Балкански полуостров власт на Римската империя, която обхващала и целия мултикултурен и мултиетнически средиземноморски свят (и която всъщност е била, така да се каже, най-успешният проект за глобализация в рамките на целия цивилизован античен европейско-средиземноморски свят), непрекъснато имало индивидуални и групови миграции на хора

¹ Настоящата статия е съкратена версия на лекция, изнесена от автора на 2 април 2020 г. пред студенти от Великотърновския университет.

² Тук се визира конкретно ареалът им на Балканския полуостров, като, разбира се, към него следва да се добави и немалка част от Западна Мала Азия, както и многобройните поселения, създадени в резултат от гръцката колонизация, в почти целия басейн на Средиземно и Черно море, особено компактни в Южна Италия и Сицилия.

с най-различна етническа принадлежност по територията на обширната империя, включително и на Балканския полуостров. С оглед на като цяло много благоприятните природно-географски условия за живот в по-голямата част от територията на Балканския полуостров той бил една от сравнително доста гъсто населените части на Римската империя.

Освен това на Балканите в продължение на столетия протичали и засилени процеси на елинизация и на романизация на местното население, които били функция на гръцката културна и езикова доминация, имаща вече многовековни традиции още от елинистическата епоха, и съответно – на римската военно-политическа (а в известна степен – и културна, и идеологическа доминация), която предполагала и налагането на латинския език сред немалка част от населението. Процесът на романизация на населението преобладавал в земите на Илирикум и в Мизия, а на елинизация – в Тракия на юг от Хемус, по черноморското крайбрежие и в най-южните райони на префектурата Илирикум.

Великото преселение на народите довело до постепенна, но – за сметка на това – коренна промяна, на етнодемографската картина на Балканския полуостров. Още през III в. започнали сериозни нахлувания на готите и някои други увлечени от тях германски племена. Първото им проникване на Балканите било през 238 г., когато разграбили полуостров Истрия, а в 251 г. в кървавата битка с тях при Абритус (дн. Разград) загинали самият римски император Траян Деций (249–251) и неговият син – съимператорът Херений Етруск. Сериозни битки с тях са били принудени да водят и императорите Клавдий II (268–270) и Аврелиан (270–275), като първият дори получил прозвището Готски, заради голямата си победа над готите през 269 г. в битката при Найсус (дн. Ниш).

Най-голямата и с най-значими последици готска инвазия на Балканите обаче започнала през 70-те години на IV в. Появата на хуните в степите на Източна Европа сложила край на господството на готите там и довела до окончателното им разделяне на два големи клона – остготи, които първоначално попаднали под властта на хуните, и вестготи – които през 375/376 г. били приети като федерати на Римската империя от император Валент (364–378) и им било позволено да се заселят в Мизия, за да па-

зят дунавския лимес на Империята. Само след няколко години обаче начело с вождя си Фритигерн вестготите се надигат срещу Римската империя и на 9 август 378 г. разбиват катастрофално римските войски в битката при Адрианопол (дн. Одрин), като показателен за мащаба на поражението е фактът, че в битката загинал и самият източен римски император Валент³. В следващите двадесетина години под предводителството първо на Фритигерн, а – след смъртта му ок. 382 г. – на следващия си бележит владетел Аларих, вестготите се превърнали в истинска напаст за балканските провинции на империята, като поставили под свой контрол и една немалка част от тях – най-вече в северните и в северозападните територии на Балканите (Мизия и северен Илирикум). Появата на вестготите на Балканския полуостров и опустошенията, на които го подложили, се отразили изключително неблагоприятно на етнодемографската картина в него и цели райони били силно обезлюдени както заради избиването на големи маси от местното население, така и поради бягството на много от оцелелите към по-сигурни местообиталища⁴.

След като до голяма степен разорили Балканите, през 402 г. вестготите се насочили към Италия, която опустошили цялата, като дори през 410 г. превзели и разграбили самия град Рим, а няколко години по-късно, след като напуснали Апенинския полуостров, завладели Аквитания и през 418 г. създали първото от т. нар. варварски кралства на територията на Римската империя – Вестготското кралство, със столица в гр. Толоса (дн. Тулуза). Въпреки че вестготите никога повече не се завърнали на Балканския

³ Гибелта на императора на бойното поле е показателна за катастрофалните измерения на претърпяното поражение. Изключително рядко римски император е загинал по време на битка и това винаги е правело огромно впечатление на съвременниците. Следващият такъв случай ще е чак след цели 433 години – през 811 г., когато ромейският император Никифор I (802–811) ще загуби живота си от ръцете на българите в страховитото поражение, нанесено му от кан Крум.

⁴ Сред немалкото количество литература, касаеща готите и техните взаимоотношения с империята, вж. напр. Буданова, В. Готы в эпоху Великого переселения народов. Москва, 1990; Wolfram, H. History of the Goths. Berkeley, 1990; Heather, P. J. Goths and Romans 332–489. Oxford, 1991; Giese, W. Die Goten. Stuttgart, 2004; Wolfram, H. Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie. München, 2009. По-конкретно за ролята и присъствието на готите на територията на днешните български земи последното публикувано на български език изследване е това на Иванов, Р. Т. Готите и България, София, 2019.

полуостров, несъмнено етнодемографските последици от тяхното малко над четвъртвековно пребиваване на него били твърде сериозни, особено за вътрешните райони на северен Илирикум и на Мизия, някои от които въобще не могли да се възстановят повече и трайно загубили дотогавашното си население.

Нашествията на Балканския полуостров и съответно – етнодемографските промени, свързани с тях, продължили с доста сериозна интензивност и след това – през V и VI в. Установяването на хуните в Панония и налагането на хунската доминация над голяма част от племената във вътрешността на Европа през втората четвърт и средата на V в. и техните непрекъснати грабителски походи, особено по времето на най-бележития им владетел – страховития Атила (435–453), които разтърсили из основи както Западната, така и Източната Римска империя, отново довели до опустошаването на голяма част от Балканския полуостров и причинили сериозни демографски загуби, особено сред населението в северните, северозападните и централните области на полуострова⁵.

След разпада на хунската „империя“, настъпил след смъртта на Атила, на преден план като „варварски елемент“, рушащ устоите на Източната Римска империя на Балканите, излезли остготите и българите. През 60-те и 70-те години на V в. остготите фактически наложили властта си над много голяма част от Северозапада на Балканския полуостров и над по-голямата част от Мизия и оттам извършвали опустошителни походи над Мизия, Тракия, Македония, Дардания, Епир, Тесалия и дори достигали и до най-южната част на полуострова, с което причинили нови съществени демографски загуби сред населението от всички балкански етнически общности както поради директното му избиване, така и заради отвлеченията и заради предизвиканите от заплахата от тях принудителни миграции на мирното население към други, по-сигурни области на Източната Римска империя. Именно невъзможността на империята да се справи по военен път с остготите я довела до търсенето на някакъв относителен мир с тях по пътя на купуването му чрез регулярното изплащане

⁵ За ролята на хуните в Европа по време на Великото преселение на народите вж. напр. Kelly, C. Attila the Hun. Barbarian Terror and the Fall of the Roman Empire. London, 2008.

на огромни трибути⁶, но и до фактическото признаване на властта на остготския владетел над балканския Северозапад и над Мизия чрез „назначаването“ му за *magister militum praesentalis*. Между 476 и 488 г. столицата на остготския крал Теодорих Амал бил мизийският град Нове (дн. Свищов) и това положение било узаконено лично от император Зенон (474–491), но и след това, въпреки временните споразумения с Източната Римска империя, остготите продължавали периодично да опустошават Тракия и Македония. Готското присъствие променило в определена степен етническата картина в редица области на балканския Север и Северозапад.

През 488 г. император Зенон успял да се договори с Теодорих Амал и да сложи край на поредния военен конфликт на Империята с остготите. В резултат на това споразумение Теодорих Амал повел остготите срещу Одоакър, който бил крал на създадената от него с ликвидирането на Западната Римска империя през 476 г. държава със столица Равена, която обхващала не само целия Апенински полуостров, но и част от Сицилия, Норикум, Реция, а в северозападната част на Балканите – Истрия и Далмация. Между 488 и 493 г. Теодорих Амал завладял кралството на Одоакър и Италия станала център на новата най-силна държава сред т. нар. варварски кралства по това време – Остготското кралство. Освен Италия, то включвало и Норикум и Реция, както северната част на римската префектура Илирикум в северозападната част на Балканския полуостров, заедно с цялото далматинско крайбрежие, а Теодорих с основание бил наречен Велики⁷.

Въпреки че остготите запазили контрола си над северозападната част на Балканския полуостров чак до 30-те години на VI в., преместването на центъра на тяхното кралство в Италия довело нови етнодемографски промени на Балканите, тъй като основната маса от готско население – според някои сведения над 100 хиляди семейства – се прехвърлила на Апенинския полуостров. Преместването на политическия център на остготите

⁶ Точно така, както е било практикувано преди това от империята и в отношенията ѝ с хуните. Това всъщност става и обичайна практика за Византия в отношенията ѝ с представляващите заплаха народи в продължение на цялото ѝ съществуване.

⁷ За него вж. например Moorhead, J. *Theoderic in Italy*. Oxford, 1992.

извън Балканския полуостров позволил и известно активизиране на гепидите – германско племе, близко до остготите, чието кралство в Панония се възползвало от благоприятната конюнктура и през втората половина на 30-те и 40-те години на VI в. си възвърнало контрола над важния град Сирмиум (дн. Сремска Митровица), Сингидунум (дн. Белград) и се разширило в източната половина на земите, разположени между реките Дунав и Сава, както и в областите по долното течение на р. Морава и южно от Дунав до Стара планина, достигайки на изток до Нове. Между 562 и 567 г. Гепидското кралство се вплело в унищожителен за него конфликт с германското племе лангобарди и с аварите. Аварите изместили гепидите като новата господстваща сила по Средния Дунав и Панония се превърнала в център на могъщия Аварски каганат.

Всъщност през V и VI в. доста германски племена оставили повече или по-малко своя отпечатък върху немалка част от Балканския полуостров. Освен вестготите и остготите, чиято роля била най-голяма, макар и по-инцидентно и по-ограничено, би могло да бъде отбелязано още и присъствието на гепиди, свеви, херули, лангобарди. Не по-малко значимо от това на германците през този период е и присъствието на българите – както на Балканите, така и в намиращите се на север от Дунав земи⁸. Още в последната четвърт на V и в първата четвърт на VI в. те представляват сериозна заплаха както за Източната Римска империя, така и за различните германски, а и не само германски племена, които се стремят да се наложат в една или друга област на Балканите и в басейна на Средния и Долния Дунав. Още през 478–479 г., както ни съобщава Йоан Антиохийски, император Зенон бил принуден да се съюзи с войнствените българи срещу остготите, „... тъй като те опустошавали тракийските градове“⁹. Няколко години по-късно, през 485-а, съюзниците разменили своите места и тогава Теодорих Велики командвал обединените сили на Източната Римска империя и остготите срещу нахлулите на юг от Дунав българи.

Нападенията на българите и по-точно – на западната бъл-

⁸ Като цяло за българите в епохата на Великото преселение на народите не мога да не препоръчам Рашев, Р. Прабългарите през V–VII век. София, 2005.

⁹ Ioannis Antiochiensis. Fragmenta, Excerpta de insidiis. Ed. C. de Boor. Berolini, 1905, p.135; също в ГИБИ III (1960), с. 32.

гарска племенна група – кутригурите, зачестили по времето на император Анастасий I (491–518) и несъмнено били благоприятствани от изтеглянето на остготите от Мизия. В продължителен период – от края на V в. до края на шестото десетилетие на VI в., българите трайно присъствали на полуострова, а походите им достигали чак до западните предели на Илирикум, Тесалия и до покрайнините на имперската столица Константинопол и станали главната причина император Анастасий I да изгради за нейната защита т.нар. Анастасиеви стени (или още Дълга стена), простиращи се на твърде внушителната дължина от почти 100 км – от град Силиврия на Мраморно море до Деркос на Черно море. През второто десетилетие на VI в. българите оказали много активна подкрепа на обхваналото по-голямата част от Балканския полуостров бунтовно движение на пълководеца Виталиан срещу Анастасий I.

Сложни били взаимоотношенията на българите с Византия по времето на управлението на император Юстиниан I Велики (527–565), варирайки от опити за разбирателство до нови опустошителни български походи. През 528 г. вождът на кутригурите Грозд дори приема християнството и безуспешно се опитва да го наложи на съплеменниците си, но много скоро след това военните действия между византийците и кутригурите на Балканите били възобновени и продължили до края на четвъртото десетилетие на VI в. Пикът на българското военно надмощие през този период бил през 50-те години на VI в., когато под предводителството на своя кан Заберган кутригурите заплашват самите устои на византийската власт на Балканите, а военната им кампания през 551–552 г. била спряна единствено от предизвиканата от император Юстиниан I междуособица между двете основни български племенни групи по това време – кутригурите и утигурите, като вождът на утигурите Сандилх по византийско внушение нападнал останалите без защита поселения на кутригурите и нанесъл поражение на последните. Поражението на кутригурите само съвсем за кратко дало отдих на Византия и дори способствало за ново заселване на български групи в Тракия и Мизия. През 558–559 г. Заберган, след като безпрепятствено кръстосал Балканския полуостров, предприел поход, който достигнал чак до стените на Константинопол и до Тракийския Херсонес (дн.

Галиполски полуостров)¹⁰.

Краят на българската заплаха за Византия, а с това – и на този първи период на сериозно българско присъствие на Балканския полуостров, бил поставен много скоро след появата на аварите в степите между Каспийско море и предпланините на Кавказ през 558 г., като почти веднага те били привлечени от византийската дипломация и насочени срещу двата български военно-племенни съюза. Аварите подчинили утигурите към началото на 60-те години на VI в., а след неуспешния си сблъсък със силите на представителя на тюркския владетелски род Ашина Истеми, който с титлата ягбу управлявал най-западните части на намиращия се в апогея си и разширил се от Монголия и Манджурия чак до североизточните брегове на Черно море Тюркски каганат, те трябвало да се изтеглят на запад към басейна на Долния Дунав, където се обединили с кутригурите на Заберган, докато по-голямата част от утигурите попаднали под властта на Тюркския каганат. Скоро след това, след смъртта на Заберган, аварите взели надмощие над кутригурите, а за владетел на новосъздадения през 562 г. Аварски каганат бил избран Баян I, който в края на 60-те и началото на 70-те години на VI в. наложил аварската власт от северозападното Причерноморие и делтата на Дунав – на изток, та чак до Панония, Моравия и Хорутания – на запад. С ликвидирането на Гепидското кралство и завладяването на Панония през 567-568 г. там се преместил центърът на Аварския каганат, който обединявал под властта на аварите голяма част от българските племена, германските племена гепиди и херули, както и много от славянските племена, като славяните били най-многобройните сред разнородното като етнически състав население на каганата¹¹.

Още с идването си на Долния Дунав по времето на Юстиниан I аварите получили от него като федерати на Византия Малка Скития и част от Мизия, но изглежда много скоро император Юс-

¹⁰ За събитията по това време и ролята на кутригурите и Заберган вж. напр. Golden, P. B. *Studies on the Peoples and Cultures of the Eurasian Steppes. Florilegium magistrorum historiae archaeologiaeque Antiquitatis et Medii Aevi*, IX. București – Brăila, 2011, pp. 140–141.

¹¹ Сред литературата за аварите и Аварския каганат вж. най-вече Ковачевић, J. *Аварски каганат*. Београд, 1977; Pritsak, O. *The Slavs and the Avars*. Spoleto, 1982; Pohl, W. *The Avars: A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*. Ithaca – London: Cornell University Press, 2018.

тиниан заменил предоставянето на тези земи с изплащането на значителен ежегоден паричен трибут. Скоро обаче аварите, които се почувствали достатъчно силни след успешната си експанзия в първите години след формирането на Аварския каганат и на няколко пъти предявявали претенции да получат от Византия територии южно от р. Дунав, се отказали от мира с империята и започнали нападения над балканските ѝ владения. Повод за първото аварско нападение срещу Византия през 568 г. бил отказът на император Юстин II (565–578) да предаде на аварите провинция Малка Скития, а опитите на императора да се споразумее с тях и да предотврати аварската експанзия на Балканите чрез увеличаване на паричния трибут не дали траен резултат и през 573 г. Юстин II се отказал от изплащането му, което било използвано като повод от аварския каган Баян за нова вълна от нападения.

Всъщност, по времето на кагана Баян Византия била атакувана ежегодно, от 568 до 582 г., практически по цялата си граница с Аварския каганат – от Сингидунум (Белград) чак до устието на Дунав¹². Трябва да се признае очевидният факт, че аварските нападения имали най-сериозните си последствия именно по отношение на коренната промяна на етнодемографската картина на Балканския полуостров за целия дотогавашен период на Великото преселение на народите. Аварите не само че систематично опустошавали Мизия, Тракия и Македония, с което сериозно редуцирали завареното местно население, но и благоприятствали заселването на опразнените балкански територии с подчинени на тях значителни славянски маси, с което изцяло променяли етническият облик на тези земи. По този начин те целели плътно да се доближат (и практически го постигнали) до двата най-големи и най-важни града на империята на Балканския полуостров – Константинопол и Солун. Макар че най-първите прониквания на славяните на Балканския полуостров датират още преди появата на аварите, е безспорно, че масовото им заселване на полуострова се явявало пряко следствие на аварската експанзия срещу Византия в последната трета на VI и първата трета на VII в.

През 573–574 г. аварите разбили византийските войски в северозападния край на Балканския полуостров, с което поставили

¹² Тъпкова-Займова, В., Д. Димитров и П. Павлов. Византия и византийският свят, София, 2011, с. 52.

и началото на налагането на своята власт в тази част на полуострова и на заселването ѝ, с подчинено на аварите славянско население. През 578 г. новият византийски император Тиберий II (578–582) успял временно да постигне мир с Аварския каганат с цената на отстъпването на Сремската област (но без важния укрепен град Сирмиум) и изплащането на внушителен годишен данък от 80 хиляди номизми, който бил увеличен още на следващата година на 100 хиляди номизми. Каганът Баян използвал временното сближение с Византия, за да разбие в съюз с нея все още неподчинените анти и други племена в Дакия и да наложи окончателно властта на Аварския каганат над тях. След това възобновил враждебните действия срещу Византия и през 582 г. превзел Сирмиум, а през 584 г. – Сингидунум. През 586 г. нова опустошителна аварска вълна заляла Мизия, Тракия, Дардания и Македония, като тогава техните войски, в които участвали множество славяни и прабългари, превзели Анхиало и обсаждали продължително време втория по значимост византийски град на Балканите – Солун¹³.

През 587 г. войските на аварския каган Баян отново опустошила големи части от Мизия, като били разрушени Марцианопол, Доростол и редица други градове. Обстановката се променила чак след 591 г., когато новият византийски император Маврикий (582–602) успял да приключи с успех продължителната война с персите, която дотогава ангажирала основните военни контингенти на империята, и предприел настъпателен поход срещу аварите със значителни сили. В същото време задълбочаващите се вътрешни противоречия в Аварския каганат и започналите бунтове на част от покорените племена закономерно отслабили неговата мощ и способността му да окаже достатъчно сериозна съпротива на византийската армия, която през 90-те години на VI в. успяла да възстанови изцяло властта на империята над нейните балкански владения. Пораженията, които през 598 и 599 г. претърпели аварите в битките с византийците, ги принудили да сключат мир, който бил подписан вероятно около 600 г. и по силата на който за постоянна граница между Византия и Аварския каганат се приемали бреговете на р. Дунав. Макар че аварите провели още няколко нападения с цел да коригират границата в своя полза, те

¹³ Пак там, с. 52–53.

не постигнали успехи, а при Виминациум (Браничево) и в района на р. Тиса видният византийски пълководец Приск им нанесъл съкрушително поражение.

Това обаче било само временно спиране на аварско-славянската експанзия на Балканския полуостров, тъй като ситуацията във Византия съвсем скоро се променила коренно. През 602 г. византийската дунавска армия се разбунтувала под водачеството на центуриона Фока, напуснала крайграничните райони и се отправила към столицата. Маврикий не бил подготвен да се справи с неочаквания бунт и Константинопол паднал в ръцете на Фока, който се коронясал за император и после езекутирал по изключително жесток начин сваления си предшественик и всички членове на неговата фамилия от мъжки пол. Управлението на Фока (602–610) довело империята до пълна разруха, а убийството на Маврикий сложило край на мирните отношения с могъщия персийски шах Хосрой II Парвез (590/91–628). Още през 604 г. Персия започнала открита война, която продължила цели двадесет и пет години и която поставила на карта дори самото съществуване на Византия.

Аварския каганат се възползвал веднага от благоприятната за него ситуация и възобновил с пълна сила експанзията си на Балканския полуостров, включвайки се във войната срещу Византия, при което съвсем естествено се оформил аварско-персийски съюз срещу общия им враг. Аварите се стремели да ликвидират изцяло и окончателно византийската власт на Балканския полуостров и да наложат своята доминация над него. Затова те, особено в периода между 612 и 626 г., съвсем целенасочено унищожавали византийските градове и селища по цялата територия на Балканския полуостров и планомерно ликвидирали ромейското население, като го подлагали на масово избиване, а част от него (най-вече занаятчи) пленявали и отвеждали в средишните области на каната – в Панония и Срем. Тези поданици на Византия на Балканите, които успявали да избегнат гибелта или попадането в аварски плен, били принудени да бягат в Константинопол, Солун или в някой друг от малкото непревзети и неопожарени през този период от аварите крайбрежни градове на полуострова, по островите в Егейско, Адриатическо и Йонийско море или дори да се преселят в Мала Азия. Военните действия на Аварския каганат

по време на тази над двадесетгодишна война срещу Византия се водели с голям мащаб и често – в синхрон с действията на Персия срещу византийците, а техен своеобразен апогей били аваро-славянските обсади на Солун и Константинопол.

През този период било достигнато и най-голямото могъщество на Аварския каганат, който тогава разпростирал своята власт от Причерноморието на изток до Алпите на запад и от Адриатическо море и Тракия и Македония на юг до р. Елба на север, като дори били надминати границите на аварска доминация, постигнати по времето на началната и помитаща всичко начална аварска експанзия от 60-те – 80-те години на VI век.

През първите три десетилетия на VII век Аварският каганат продължил (заедно с подчинените му славяни) активните си и разрушителни завоевателни действия на Балканския полуостров. Някъде около 609 г. отново бил обсаден Солун, а най-вероятно през 614 г. аварите и славяните превзели важния град Салона на далматинското крайбрежие на Адриатика. Вероятно около 614–616 г. била проведена и третата обсада на Солун от славяните. През 617 (или 619) година аварите навлезли дълбоко в Тракия и достигнали чак до Константинопол. Тогава в аварски плен едва не попаднал дори самият византийски император Ираклий (610–641). Уплашен от неудържимостта на аварския натиск и готов на всичко, за да отклони поне временно заплахата от него, императорът побързал да започне преговори за мир и се отправил за лична среща с аварския каган. При гр. Ираклия обаче, където били проведени преговорите между двамата владетели, аварите за малко да пленят императора, който дори едва не бил убит чрез измама. При все това бил сключен, макар и краткотраен, мир между ромеи и авари. Малко по-късно аварите отново възобновили настъплението си в териториите на империята, а през 622 г., заедно със славяните, те за четвърти път обсадили Солун.

В голяма част от аварските походи от този период, освен славяни, участвали и прабългари¹⁴. За обезлюдяването на Тракия, Мизия и Илирикум допринасяло и отвеждането на много голям пленници от местното население в Срем и Панония, където техните потомци формирали общността на т.нар. сермисиани.

¹⁴ Тъпкова-Займова, В., Д. Димитров и П. Павлов, цит. съч., с. 53.

Антивизантийските походи на аварите достигнали връхната си точка между 29 юли и 7 август 626 година, когато под общото командване на аварския каган била осъществена и голямата обсада на Константинопол в коалиция с персите. Многобройната армия на кагана включвала, освен авари, също и славяни, гепиди и прабългари. Всички опити на съюзниците да проникнат в града обаче се оказали напразни, а стремителното общо настъпление, предприето на 7 август по заповед на кагана Баян II, не дало очаквания резултат и византийците успели да отблъснат противниците си. Дебелиите крепостни стени на византийската столица се оказали непревземаеми и удържали нападенията, а огромният славянски флот от салове и моноксили, който атакувал Константинопол по море, бил напълно унищожен от превъзхождащите го технологично кораби на ромеите. Аварският каган, който нападнал столицата откъм сушата, понесъл толкова големи загуби, че не само бил окончателно отблъснат, но и трябвало да се спасява с бягство. Тази наистина паметна победа, която византийците приписвали на небесната защитница на ромейската столица – Пресвета Богородица, станала причината да бъде създаден химнът „Акатист“, който изразявал благодарността им към Божията Майка.

Тежкото поражение, понесено от аварите при безуспешната им обсада на Константинопол, било преломен момент в отношенията им с Византия и се отразило крайно неблагоприятно върху Аварския каганат, който в продължение на много години бил обезсилен от разтърсващите го вътрешни междуособици, в които отново участват славяни и българи. Още през 623 г., използвайки аварската ангажираност срещу Византия, под предводителството на франка Само въстанали славяните от северо-западните предели на Аварския каганат и се отделили от него, но след катастрофалното поражение от 626 г. вече и славяните в средишната за каганата Панония се надигнали срещу аварското господство и, откъсвайки се, се насочили към Балканския полуостров, което било и третата и най-голяма вълна на славянското заселване на полуострова. В обезлюдените земи в Далмация и Рашка се настаняват сърби и хървати¹⁵. Продължила и миграцията на славянски племена от т.нар. по-късно българска група

¹⁵ Това е може би втората заселническа вълна на славяни в тези райони – вж. Тъпкива-Заимова, В., Д. Димитров и П. Павлов, цит. съч., с. 53.

в централните, източните и южните територии на Балканския полуостров¹⁶.

По това време се отделили и прабългарите оногури, които откъснали от Аварския каганат дотогава владяното от него Северно Причерноморие и създали ок. 630 г. Старата Велика България, чийто владетел Кубрат се съюзил с Византия и получил от император Ираклий титлата патрикий.

Краят на продължителната и кървава война с Аварския каганат задълго – за близо половин век – освободил Византия от угрозата за сериозни нашествия срещу нея на Балканския полуостров, а р. Дунав отново станала северна граница на империята. Макар че нападенията на аварите не престанали напълно, те вече нямали такова съдбоносно значение за Византийската империя, каквото са имали дотогава. Само че както самата война, така и последиците от нея, променили наистина драстично Балканския полуостров, а в определена степен – и самата Византия, като може би най-мощна и с най-необратими последиствия се оказали етнодемографските промени, които претърпял полуостровът през това прекалено бурно седмо столетие.

Може би най-важното, което трябва да се изтъкне във връзка с въпроса за ролята на гореописаната грандиозна по мащаби десетилетна аваро-византийска война за етнодемографската картина на Балканите през ранното средновековие, е, че тази аварска политика по време на войната за безогледното и систематично „прочистване“ на Балканския полуостров от неговото коренно население през първата четвърт на VII в., провеждана с оглед унищожаването на устоите на византийската власт на полуострова и замяната ѝ с аварска власт над него, за която вече стана въпрос по-горе, имала наистина фатални и необратими етнодемографски последиствия. Изцяло бил променен етническият характер на населението на Балканите. Старите балкански етнически общности – траки, илири и гърци, които и през V в., и през VI в. били все още достатъчно многобройни и представлявали основното население на Балканския полуостров, през VII в. (и най-вече през първите му

¹⁶ Като цяло за заселването на Балканския полуостров от славяните, а въобще за етническите промени на него през разглеждания период, вж. напр. Тъпкова-Заимова, В. Нашествия и етнически промени на Балканите през VI–VII в. София, 1966; Матанов, Х. Средновековните Балкани. Исторически очерци. София, 2005, с. 34–52.

три десетилетия) били ликвидирани в почти всички области на полуострова и на тяхно място били заселени най-вече славяни. Към средата на VII в. отделни анклавни от старите местни етноси се запазили главно в по-мъчно достъпни и откъснати вътрешни райони на Балканите или пък по част от крайбрежието му (траки – в някои планински райони в централната и източната част на Балканския полуостров и най-вече – в Рило-родопския планински масив; илири – в някои труднодостъпни райони на Динарската планинска верига и донякъде – по далматинското крайбрежие и прилежащите му острови; гърци – в Константинопол и районите в близост до столицата, в Солун и в известен брой други оцелели крайбрежни градове и по егейските и йонийски острови). В този период Балканският полуостров в общи линии почти изцяло се славянизирал, а в по-равнинните му части оцелялото местно население било асимилирано от далеч по-многобройните пришълци, въпреки по-ниската степен на културно и на социално-икономическо развитие на последните.

Въпреки заселването на големи славянски маси из целия полуостров – от р. Дунав чак до най-южната му част – Пелопонес, добре видим бил демографският регрес на Балканите, като според някои оценки след края на византийско-аварския десетилетен конфликт общият брой на населението на Балканския полуостров било поне три-четири пъти по-малко в сравнение с началото на VI в. Като цяло обаче този демографски регрес не се дължал само на нашествията на различните „варварски“ племена и народи в продължителния период от края на IV в. до първата половина на VII в., но и на цяла серия от неблагоприятни природо-климатични фактори и от епидемии, като сред последните с най-големи последици била т. нар. Юстинианова чума – първата в световната история чумна пандемия, която засегнала най-много именно Византия, където върлувала цели три години – през 541–544 г. – и отнела живота на около една трета от населението на империята (вкл. и това на Балканския полуостров), а византийската столица Константинопол загубила между 40% и 50 % от жителите си¹⁷.

Несъмнено всички тези демографски загуби били важна предпоставка за промяната на цялостния етнически, демографски и

¹⁷ В рамките на цяла Европа се приема, че тази чумна пандемия, чиито последователни вълни се проявявали периодично чак до средата на VIII в., е отнела живота на около 25 млн. души.

културно-социален облик на Балканския полуостров. През VII в. той окончателно придобил доминиращо славянски облик, а византийските автори единодушно говорят за многобройното „славянско море“, което погълнало земите, обитавани преди това от траки, илири и гърци. Безспорно е, че аваро-византийските войни имали решаващо значение за славянизацията на полуострова, но крайт им не само че не сложил край на притока на славянско население на него, но дори напротив – довел до заселването на нови славянски племена на Балканите и така засилил славянската етнодемографска доминация в Югоизточна Европа. Съвсем закономерно отслабването на Аварския каганат в края на 20-те години на VII в., което било съпроводено и от избухването на продължителни вътрешни междусобици, дало възможност на повечето от подчинените му славянски племена да отхвърлят властта на аварите, като една част от тези славяни, търсейки спасение от отмъщението на доскорошните си поробители, потърсили закрилата на Византия и с позволението на император Ираклий се заселили на Балканския полуостров, признавайки нейната върховна власт над тях. Именно тогава станало и масовото заселване на хърватските и сръбските племена в северозападните области на Балканския полуостров като поданици на Византия.

Отслабването на Аварския каганат несъмнено оказало влияние и за една друга много съществена етнодемографска и политическа промяна на Балканите, която се случила през последната четвърт на VII в. и имала много важно значение за последващото развитие на Югоизточна и Източна Европа, а именно – трайното и масово настаняване на българите на Балканския полуостров и утвърждаването на два центъра на българската държавност на него. Първият от тях била т. нар. Дунавска България на кан Аспарух, която в резултат на разгромната си победа над многобройната византийска армия на император Константин IV Погонат (668–685) в битката при Онгъла и последвалия я мирен договор с империята от 681 г. узаконила разширението си на юг от Дунав и властта си над земите между Дунав и Стара планина от Тимок до Черно море и се превърнала във първостепенен фактор на Балканския полуостров, който играл обединяваща роля за славяните от т. нар. българска група.

Вторият център на българска държавност на Балканите се оф-

ормил на територията на историко-географската област Македония почти едновременно с Дунавска България. Той бил основан ок. 680 г. от българския вожд Кубер, за когото повечето изследователи приемат, че е четвъртия син на кан Кубрат и брат на владетеля на Дунавска България кан Аспарух. След разпадането на Старата Велика България Кубер и подвластните му българи се заселили в южната част на Панония и Срем, признавайки върховенството на аварския каган. В края на 70-те години на VII в. Кубер отхвърлил зависимостта си от Аварския каганат, разгромил изпратените срещу него аварски военни отряди, и, освобождавайки значителна група от т. нар. сермисиани – пленени от аварите ромеи и техните потомци, потеглил със своите българи и със сермисианите на югоизток. Със съгласието на императора Куберовите българи се заселили в съвременното Битолско поле и поставили в зависимост славянското племе драгувити, живеещо в югоизточната част на Македония. Българо-славянската симбиоза на Балканския полуостров довела до постепенното формиране на средновековната славянобългарска народност, а двете български държави на Балканите след около едно столетие успоредно съществуване се обединили. Образованата на Балканския полуостров българска държава започнала да играе важна роля в Европа и през IX в. станала една от четирите велики сили на континента по това време.